

Vitne H

Rapport fra et krigsforbryteroppgjør

AV HARALD SUNDBY

Det hadde vært en vanlig, travel dag på kontoret høsten 1995. Jeg hadde strengt tatt ikke fått tid til å reflektere særlig over en litt spesiell fax, som en av sekretærene hadde stukket til meg i lunsjen: Det var en fax fra en lege i Zagreb, sendt via UDI. Den omhandlet to bosniske familier som var ventet til vår lokale flyplass samme kveld. De skulle bosettes direkte i bygda vår. Mannen i den ene familien var beskrevet som ustabil og tidvis psykotisk de siste månedene. Det fikk jeg omsider tid til å tenke over nå, i bilen på vei til flyplassen. Det ble anbefalt å vurdere direkte innleggelse i psykiatrisk sykehus.

Dette var høsten 1995, og borgerkrigen på Balkan hadde preget nyhetsbildet og rystet Europa i snart fire år. Nå var denne galskapen på vei til Skogdal, og jeg følte meg ikke videre høy i hatten.

Hjem til Skogdal

Jeg har merket meg at en «medisinsk problemstilling», kan fortone seg både vanskelig, uoversiktlig og endog skremmende i papirutgaven. Ofte er det heldigvis slik at straks man får en pasient konkretisert i kjøtt og blod, og med tale-gaver, vil problemstillingene bli mer håndterbare. Slik var det også den kvelden i ankomsthallen i 1995. Der møtte vi den annonsert ustabile Senad og hans kone Zanela. Et ektepar midt i 30-årene, med tre barn på fem, tre og to år. Dessuten Fatima, enke etter Zanelas bror og alenemor for to jenter på åtte og ti år. Senad hilste på meg med et for så vidt solid håndtrykk, og fortalte via tolken at de alle var lettet over å være ute av krigen. Til tross for at han riktignok klart så mer bekymret enn lettet ut, virket idéen om en umiddelbar innleggelse ikke god. Magefølelsen for situasjonen tilsa at dette alternativet heller ikke ble diskutert der og da. Senad hadde forresten legefølge, en bosnisk ortoped. Jeg tenkte at hvis en ortoped kan ivareta denne situasjonen medisinsk, må også en allmennlege kunne klare brasene. Med det som er vårt av og til utskjelte håndgrep; «la oss se dette an ...», virket umiddelbar etablering av et nytt hjem mer fornuftig for disse flyktningene. Vi kjørte alle tilbake til bygda i en minibuss. Familiene ble innlosjert i hver sin rekkehusleilighet. Rehabiliteringen tilbake til en normal europeisk hverdag var allerede i gang. Og jeg hadde tatt mine første allmennmedisinske steg i retning mot kjernen av et borgerkrigshelvete. Det hadde jeg imidlertid ingen helt klar bevissthet om akkurat denne kvelden.

Harald Sundby

Utdannet ved Universitetet i Trondheim, ferdig 1990, kommunelege i Skogdal 1993–98, ass. lege St. Olavs hospital 1998–2002, fra 2002 spes. i allmennmedisin og fastlege for 1200 pasienter ved Kalvskinnet Legesenter, i sentrum av Trondheim. Universitetslektor 40 % ved med. fak. NTNU. Gift, 4 barn.

Fredsplan med utilsiktede effekter

Før vi går videre i denne fortellingen, en kort innføring i nødvendige nærhistoriske Balkan-fakta: Jugoslavia-krisen er i sannhet et historiekapittel om hvor galt det kan gå på denne kloden. De egentlige krigshandlinger startet som mange vil huske mellom et Tudjman-ledet Kroatia med nasjonalstat-ambisjoner, og et daværende serberdominert Rest-Jugoslavia ledet av Milosevic. Vi fikk slaget om Vucur i 1991, og man ante at kruttønna hadde tatt fyr for alvor. Kroatia slapp etter hvert løs fra forbundet, og både Tudjman og Milosevic la fokus mot Bosnia-Hercegovina. Der hadde også muslimske «bosniere» interesser, som en tredje part, ledet av Izetbegovic. Fra 1992 var borgerkrigen i Bosnia-Hercegovina i gang. Sett fra utsiden så dette mest ut som en uoversiktlig orgie i hat, vold og grenseløs destruktivitet. Ny krigsterminologi og -praksis ble introdusert, blant annet «etnisk rensing» og «menneskelige skjold». Det internasjonale samfunn så ut til å stå ganske så maktesløse i sine forsøk på å dempe gemyttene.

I en fredsplan fra meklerne Vance og Owen vinteren 1993 ble det skissert et forslag til en slags deling av Bosnia-Hercegovina. Ikke i nye nasjonalstater, men i tre forskjellige områder der de tre gruppene ville få hver sin hovedsuverenitet. Mange mente at Kroatia kom usedvanlig heldig ut av denne fredsplanen. De var tiltenkt viktige og folkerike områder i det sentrale Bosnia, der majoriteten av befolkningen var av muslimsk etnisitet. Vance-Owen-fredsplanen skulle signeres av partene 1. mai 1993. De kroatisk nasjonalistene i dette området fikk det travelt, og anla en større etnisk rensingsoperasjon rettet mot muslimene i april 1993. Målet må ha vært nettopp en rensing, før fredsavtalen satte for store begrensninger

på armslag og metodevalg for å opprette full kroatisk kontroll. Aksjonen startet 16. april, og av de første landsbyene som fikk besøk av kroatisk soldater den morgenen var Ahmici, med ca. 250 innbyggere, like ved byen Vitez i Lasvadal. Man regner med at 103 sivile ble massakrert grytidlig den morgenen i landsbyen. I følge en dom ved Krigsforbrytertribunalet fem år senere, i 1998, plasserte landsbyen Ahmici seg med dette i historien «som et My Lai på europeisk jord.» Av voksne muslimske menn som oppholdt seg i landsbyen den morgenen, overlevde kun tre. Senad var en av dem, Zanelas bror en av de andre. I brannruinene kunne de engelske FN-soldatene, som patruljerte området i timene etter aksjonen, rapportere om funn av forkullede barnelik, voldtatte og skamferte kvinnelik, og holdepunkt for at flere innbyggere var blitt brent levende. Dette er en del av kjernen i den etniske rensingsstrategien. Ved å gå grenseløst grusomt fram på utvalgte steder, skapes en frykt og panikk som besørger den egentlige rensingen. Tildragelsene disse dagene i april gjorde at tusener av muslimer i området valgte å flykte fra sine hjem, til muslimsk kontrollerte områder. Også Senad og hans familie var fra denne dagen uten hjem. Planen var vellykket, sett med de kroatisk militære befalingsmenns øyne. Full kontroll hadde de riktignok ikke, disse nasjonalistene. Etter planen skulle bl.a. denne familien ikke vært hjemløse. De skulle vært døde.

Å gjensette i verdighet

Som lege har jeg med årene lært meg til å ikke undervurdere vanskelighetene en flyktningtilværelse fører med seg. Kombinasjonen av en oftest meget belastende og dramatisk fortid, og en uoversiktlig og til dels usikker framtid i et helt nytt land, setter tilpassningsevnen på fullt strekk. Eller den kan overstrekkes. Det en norsk bygd kunne by på for disse krigsherjede og hjemløse småbarnsfamiliene, var for det første et nytt hjem med god norsk boligstandard. Dessuten rimelig oversiktlige forhold, og ganske tett og kontinuerlig oppfølging fra både lege, lærere, flyktningekonsulenter og naboer. Kort sagt: bygde-Norge i fredstid. Dette viste seg å være et utmerket utgangspunkt for rehabiliteringen, alt tatt i betraktning. Og i løpet av det første året for familien i Skogdal forsto vi at vi her hadde å gjøre med tilpasnings-evne på høyt nivå.

Jeg har lært at begrepet «rehabilitering» visstnok direkte kan oversettes med «å gjensette i verdighet». Det gir mening. Verdighetsperspektivet fungerer ofte som en utmerket rettesnor for godt legearbeid. Som jeg ser det, dreier dette seg mye om balansegangen mellom å tilby stadig hjelp på den ene siden, men på den andre siden å la den (de) hjelpetrengende bevare autonomien. Alle må vi ta viktige valg i livet på egen hånd. Samarbeidet med Senad og Zanela bød på til dels avanserte leksjoner i denne balansekunsten.

Den verste av alle sykdommer?

Et helt sentralt tema for å forstå Senads verdighetsanliggender var naturlig nok hans store psykiske sammenbrudd under borgerkrigen. På et tidspunkt hadde han mistet kontrollen helt, og utviklet en psykotisk, paranoid reaksjon. Han var også en periode innlagt på mentalsykehus i Kroatia. Jeg har kommet til at nettopp en slik sykdom må være blant de verste tilstander et menneske kan befinne seg i. Et kjennetegn ved denne situasjonen er mistillit. Forholdet til hele verden er desperat usikkert; det være seg til familie, lege, naboer, bussjåføren, seg selv og sin egen dømmekraft, og endog til Gud. Således byr tilstanden på en slags grenseløs ensomhet. Og kommer man ut av dette, følges man av to ting: skammen ved å ha vært der og redselen for å havne der igjen. Senad, som mange andre krigsoverlevende, var dess-uten preget av *survivors guilt*, skyldfølelsen for å ha overlevd.

Det finnes to–tre nøkkelbegivenheter i Senads borgerkrigsopplevelser som kan gi forståelse for hans vei til dette helvete, og som jeg synes må med i denne beretningen.

Kvelden den 15. april 1993, altså dagen før den etniske rensingen fant sted, befant Senad seg på en rundtur i Ahmici. Han hadde fått i oppdrag av en bosnisk/muslimsk øvrighetsperson å kartlegge alle barn i landsbyen på en liste. Man hadde mottatt en Røde Kors forsendelse med bl.a. sjokolade. Dette var en ustabil og presset tid i Bosnia, og krigstrusselen hang over alle. Nå så man en mulighet for å konsolidere landsbyfellesskapet. Sjokoladen skulle fordeles likt på alle barna, bosniske som kroatisk. Senad har en typisk samarbeidsorientert natur, og likte oppgaven. Det han ikke forsto den kvelden, var det alle de kroatisk naboene han var innom allerede var informert om; at Senads liste over barn i landsbyen ville trenge en omfattende oppdatering allerede ut på formiddagen dagen etter. Det ville ikke bli så mange barn å dele sjokoladen på som Senad antok. Han fikk til fulle anledning til å merke seg dette i dagene som fulgte.

Familiens opplevelser fra 16. april 1993 og gjennom mer enn to års borgerkrig gir stoff til minst én bok. De fleste tildragelsene får vi i denne kortversjonen la ligge. Men det kan bekreftes at det faktum at familien fortsatt lever, først og fremst er like ubestridelig som usannsynlig. Slik er det med krigstilstander. Mange mister livet. Men det vil alltid også være noen som på utrolig vis overlever.

På et tidspunkt, som fangearbeider for de kroatisk militære, ble Senad skuddskadet i armen. En medfange ble alvorligere skadet, og Senad ble plukket ut som iv-væskestatist under pasienttransporten. Derved unnslopp han videre

Ova su Krume
 Onu mi ma mi
 Kada ma lyerzali.
 MENEJE BILA STRAH
 MENE ATAT NDSIO.

(overs. tekst i bildet). Dette er landsbyen. Dette er vi under flukten.
 JEG VAR REDD. PAPPA BAR MEG.

Ahmici 16. april 1993 slik Maria husker det.

krigsfangenskap. Men han ble raskt oppfanget av de bosniske myndigheter, og mobilisert til aktiv militærtjeneste for dem ved en av frontene. Det var krigstilstander, og det forelå ingen alternativer for ham enn dette. Slik gikk det til at han i en periode over flere måneder for det meste befant seg som soldat i skyttergravene i østre kant av det som engang var hans fars utmark. På den andre siden av jordet lå kroatisk stillinger. Det var uregelmessige trefninger, og stadige tap av soldater på begge sider. Zanela og barna befant seg i byen Zenica, med forskjellige improviserte tilhold der. Han så dem på noen permisjonsdager med fem til sju ukers mellomrom. På den første dagen ved fronten fikk Senad utdelt fire geværkuler. Da han forvirret og paranoid 15 måneder senere måtte fraktes bort fra skyttergravene, var det med de samme fire kulene i magasinet. Selv ler han galgenhumoristisk av dette. «For jeg vil aldri kunne skyte mot noen, ikke mennesker, ikke dyr. Jeg var ingen ekte soldat». Mitt svar ble etter hvert: «Men du må i alle fall kunne kalles en ekte pasifist!» Og dette er så nær kjernen av hans paranoide sammenbrudd man kanskje kan komme. For ekte pasifister byr borgerkrig på formidable dilemmaer og tilpassningskrav. Senads svoger, altså Zanelas bror, var også medsoldat ved fronten og Senads aller beste venn. Han ble skutt i ryggen og drept en permisjonskveld de begge forsøkte å skaffe mel til barna fra et ubebodd hus. Da var Senads tilpassningskapasitet oppbrukt. Han mistet etter kort tid kontrollen. Slike sammenbrudd krever sitt. Et sentralt element i Senads rehabilitering ble å stadig minne ham om det jeg selv syntes å se ganske tydelig. At det fra utsiden var vanskelig å se dette sammenbruddet som annet enn en helt naturlig konsekvens av en helt umulig situasjon. Han hadde så visst ingenting å skamme seg over. Det var det andre i dette krigsspillet som hadde. Min overbevisning så alltid ut til å gi en viss, midlertidig lindring, men måtte i perioder gjentas ofte.

Et truende oppgjør

Etter år med utrygghet og uforutsigbarhet er trygghet og forutsigbarhet god medisin. Et tilbakevendende tema i tidlig fase av rehabiliteringen var oppholds-betingelsene. På denne tiden fra 1993–1995 kom det bosniske flyktninger i tusentall til landet. Det var uklart om de ville få annet enn midlertidig opphold. Det var tydelig at familien strevde mye med denne midlertidigheten. Jeg fant familiens søken etter forutsigbarhet rimelig, og tok min første legetelefon til UDI for å forhøre meg. Når jeg i dag tenker tilbake på denne samtalen for snart ti år siden, må jeg smile litt overbærende til meg selv. «Du var ung den gangen, doktor!» Telefonsamtalene førte ingen vei. Men samme kveld, på Dagsrevyen, annonserte justisminister Anne Holt den gode nyheten; alle bosniere fikk kollektivt ubegrenset beskyttelse. Raskere saks-gang kan man strengt tatt ikke forlange. Med denne gavepakken av forutsigbarhet begynte fundamentet å bli solid.

Men vi fikk andre utfordringer. Høsten 1996 innhentet grusomhetene fra Ahmici familien på en uventet måte. Familien hadde mottatt en telefonhenvendelse de fant ytterst illevarslende. Senad ble raskt totalforandret, og kunne for første gang i Norge virke nærmest paranoid. Zanela var mest av alt helt fortvilet over mannens utvikling. I særlig den eldste datterens øyne var det også mye engstelse. Familien var med ett helt ute av balanse. Det hele viste seg å dreie seg om Zanelas vitnestatus. Hun hadde vært høygravid den våren i 1993. Derfor hadde hun og barna vært de første av de overlevende etter massakren som via fangeutveksling i Røde Kors regi slapp ut av fangenskapet. Hun ble fraktet til byen Zenica, der ryktene om hendelsene naturlig nok hadde løpt foran henne. Derved hadde hun også blitt oppsøkt av internasjonale observatører, og hadde avlagt et slags vitneprov den gangen for mer enn tre år siden. Etter det – og i et større internasjonalt politisk spill – var en kroatisk general, Tihomir Blaskic, utlevert fra Kroatia til den nyopprettede «Krigsforbryterdomstolen for det tidligere Jugoslavia». Jeg forsto det etter hvert slik at han ved domstolen var oppfattet som en mann med betydelig militært ansvar for bl.a. aksjonen i Ahmici. Og jeg forsto ganske raskt på Zanela og Senad at domstolen her var på utvilsomt rett spor. Dog bestred ekteparet at man her hadde å gjøre med de virkelige store fiskene. Mannen hadde hatt militær rang som oberst den gangen i 1993. Han forble oberst inntil han ble utlevert til Haag. Det var først da han ble oppgradert til general, av president Tudjman selv. Saken mot den nyslåtte generalen skulle nå opp, som en av de første mot høyerestående militære. Zanelas vitneprov var i den forbindelse ønsket i Haag.

Man kunne i utgangspunktet tenke seg at ekteparet ville oppleve det som positivt at det internasjonale samfunnet på denne måten forsøkte å gjøre opp med krigsforbrytelsene de selv til de grader hadde opplevd på kroppen. Men slik var det ikke. De hadde funnet seg en fredelig plett på kloben, og ønsket å bygge et nytt liv her. Behovet for å gjøre opp med sine overgrep var ikke det fremste fokus. De ønsket mest av alt å tenke framover, og glemme denne delen av fortida. Det var barna som var fokus nummer en. Det lot Krigsforbryttertribunalet dem ikke komme unna med. Ved til sammen tre anledninger kom det det neste året konkrete forespørsler om å vitne. Ved alle tre anledninger fant jeg at jeg som familielege måtte gå i mellom. Familien så seg ikke i stand til denne eksponeringen, og Senad ble helt klart ganske syk av presset dette innebar. Det dukket opp mange slags spøkelser i tankegangen hans. Han tok etter hvert høyde for mange dramatiske muligheter: At kroatene ville ta dem av dage, hvis kona valgte å vitne, eller at Norge ville kaste dem ut av landet, hvis Zanela ikke vitnet, og at muslimene samtidig ville sørge for hevn, hvis

(overs. tekst i bildet. Dette er meg. Jeg er sju år og er i Norge.

(overs. tekst i bildet)

Dette er fangeleir. Her var det 500 mennesker.

de sa nei og således sviktet saken. Men konsekvensene av eksponering som vitne så om mulig enda verre ut. Disse tankene kretset uavbrutt i Senads hode. Han ble helt handlingslammet, og var ikke tilgjengelig for mer enn kortvarig korrektiv. Den bosniske borgerkrigen lot til å rase igjen, i et rekkehus i Skogdal. Jeg oppfattet dette som alvorlig reaktivering av krigstraumene. Et viktig element var også skepsis til om Tribunalet var et instrument som kunne ivareta deres sak. Ekteparet oppfattet det slik at familien igjen var blitt små brikker i et stort spill. Det var en posisjon de allerede hadde gjort seg noen livserfaringer om. Når det gjaldt den konkrete risiko for eventuelle represalier fra motparten var *det* dessuten ikke uten videre lett å tilbakevise. All den tid denne motparten allerede hadde hatt folkemord som en del av repertoaret. I legeuttalelser til Tribunalet ble hovedbudskapet tre ganger på rad at familien så ut til å betale for høy pris for den innsatsen de ble bedt om. Et vitneprov så med legeøyne vanskelig eller umulig ut å gjennomføre. Uansett legeerklæringer og støtte, familien hadde kommet på defensiven igjen. Det var ikke gunstig.

Tillitskake

Den fjerde gangen var det aktor selv som ringte. Han ringte meg direkte og hadde noen forslag. Jeg hadde på det tids-

punktet tilbudt meg å være offisiell «mellommann», og hadde bedt Tribunalet om å kontakte meg om vitnespørsmål, heller enn at de kontaktet Zanela. Vi hadde fått erfaring for at det ble for destabiliserende for familien. Jeg syntes i utgangspunktet det var positivt at dette ble respektert. Aktor presenterte konkret et forslag om eventuelt å lure Zanela til Haag uten at hennes nervøse mann fikk nyss om dette. Tiltroen til respekten og gangsynet i systemet falt dramatisk hos meg. Skjult agenda er sjelden god medisin når et hovedproblem er mistillit. Jeg følte meg presset under denne samtalen, og fikk behov for en avklaring:

- Hvor mange vitner vil egentlig bli ført i denne saken?
- Et sted mellom 150 og 200.
- Men hvor viktig er *dette* vitnet for dere?
- Helt klart blant de viktigste fem vitnene.
- Så vi snakker om et kronvitne?
- That's for sure, doc!

Jeg hadde fått litt å tenke på, og ba heldigvis om nettopp det. Betenkningstid. Jeg rådførte meg med noen kolleger, og fikk støtte på at jeg måtte holde ved min legestrategi. Dette var strengt tatt ikke mine valg. Og jeg hadde klar informasjonsplikt til familien om all utvikling i denne saken. Men aktor var den som fant den egentlige løsningen. Via et tidligere samarbeid hadde han kontakter i Menneskerettighetsutvalget i Den Norske Lægeforening, som han nå fikk på banen. Nå begynte familien i Skogdal å få litt dreis på sitt medisinske støtteapparat. Vi fikk en av utvalgets medlemmer, professor i psykiatri dr. Nils Lavik med på laget. Da ble det muligheter for et neste steg, et klargjørende møte mellom aktor, Lavik, ekteparet og deres lege i Legeforeningens lokaler i Oslo.

Det var ikke til å komme forbi at mye stod og falt på Senads holdning. Zanela hadde dypest sett et ønske om å vitne. Hun holdt bl.a. general Blaskic som medansvarlig for sin brors død. Men hun maktet ikke flere runder med syk ekte-mann. Familielegen og Menneskerettighetsutvalgets professor i psykiatri var samstemte om hva legerollen i dette innebar. Familien måtte kunne regne med legestøtte uansett valg. Og Justisdepartementet kunne lansere en gulrot. Valgte man vitneprov, ville norske myndigheter kunne stille med sitt beskyttelsesprogram; norsk statsborgerskap og fritt valg av eventuelt identitetsskifte. Saken hadde fått de rammene den fortjente, og vi hadde for alvor fått ny dynamikk. Etter møtet i Oslo ble vi enige om et par dagers betenkningstid for familien.

Senad så klart sin rolle i dette spillet. Da jeg kontaktet ekteparet to dager etter, hadde han tatt sine valg. For han oppfattet det slik at det i realiteten dreide seg om to valg. Det ene valget var et valg av perspektiv. For det var ikke han som var kronvitne. Spørsmålet om vitneprov måtte

være Zanelas, og ikke hans. Han kunne ikke leve med at Zanelas valg ble tatt av hensyn til ham.

Det andre valget fulgte da med nødvendighet. Han måtte velge tillit. Han måtte velge å bli frisk. Så derfor fikk Zanela kaffe på sengen etter Osloturen, og til familielegen hadde han bakt sjokoladecake da jeg kom på besøk. Det ante meg at det ikke var en helt vanlig ting å gjøre for en mann fra Balkan, og jeg foreslo at dette måtte være en slags *tillitskake*. Det var Senad enig i. Han var på offensiven. Nå så dette gunstigere ut. Og i ettertid kan det konkluderes; Senad *har* strengt tatt vært frisk siden denne dagen. Ikke uten problemer og bekymringer i livet, bevares. Men med grunnleggende tillit til at problemer kan løses.

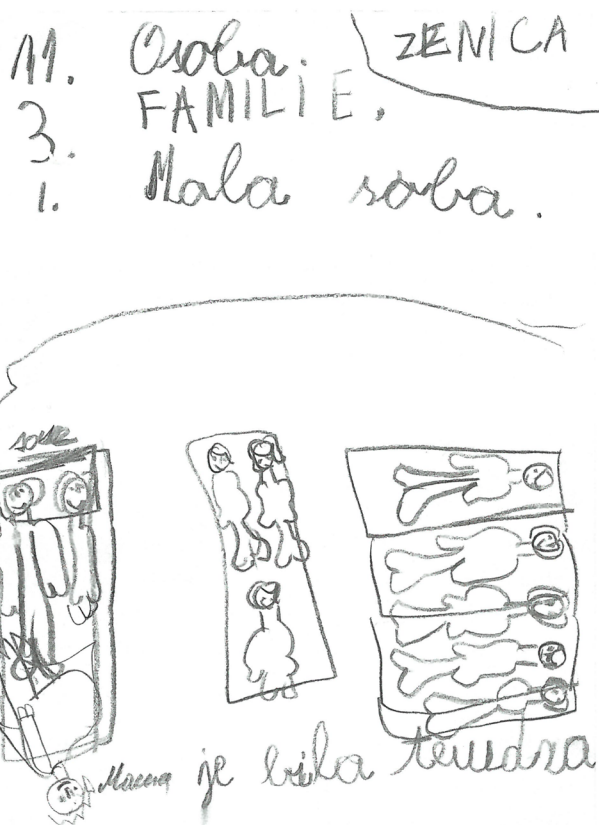
Zanela kunne nå velge fritt, og hun valgte å vitne. En av hennes betingelser var støtte, og hun ba om at både mannen og familielegen ble med på turen til Haag. Det tok jeg som et tegn på at samarbeidet oss imellom var nettopp så solid som jeg hadde mistanke om. Jeg aksepterte også betingelsene.

Men in black

Rent legemessig var det nå nødvendig med et håndgrep som gav den positive dynamikken friere spillerom. Med en tidligere pasient egendefinert som frisk, hadde strengt tatt legerollen også utspilt deler av sin misjon. Der og da opprettet vi spontant «Skogdal-teamet». Dette var vår gruppe på tre med en viktig jobb å gjøre. Zanela var hovedpersonen, og gruppens to menn definerte seg som hennes bodyguard. Heldigvis var det lett å få min daværende arbeidsgiver på sykehuset med på noen dagers perm for en nødvendig tur til Haag.

Vi fikk noen få uker på oss før det bar av gårde. På denne tiden ble en ny gruppe mistenkte krigsforbrytere utlevert fra Kroatia til Krigsforbryttertribunalet. Senad og Zanela kjente dem igjen på navn og på et avisbilde. De visste mye om deres aktiviteter fra borgerkrigen. De hadde vært blant soldatene som herjet i deres landsby. På avisbildet sto de sammen med president Tudjman's sønn, foran flyet som skulle frakte dem til Haag. Alle disse mennene i fine mørke dresser viste V-tegnet. I Skogdal-teamet merket vi oss denne seierssikre profilen, men det fantes mottrekk. Rådmannen i Skogdal så også poenget og fant budsjettdekning. Han fulgte oss riktignok ikke til flyet da teamet reiste noen få dager senere, men teamets bodyguard stilte i mørk dress de også. På innerlomma hadde dessuten hele teamet nå norske pass. Vi var også reisende i krigsforbrytelser, og vi reiste heller ikke uten følelse av en viss støtte i ryggen!

Når det gjaldt spørsmålet om et identitetsskifte, var det en mulighet ekteparet hadde avslått. De hadde mistet mye de siste årene. Navnene sine ville de beholde.

(overs. tekst i bildet)

11 personer. 3 familier. 1 lite rom. Mamma var gravid

Vitne H

Haag-turen ble en spesiell opplevelse. En ukes samvær på hemmelig hotell med restene av en massakrert landsby. Ingen hverdagskost for en norsk lege med oppvekst i Norsk Sosialdemokratisk Storhetstid. Vi møtte en guttunge på 14 år, 11 år når han ble far- og brorløs. Tre kjederøykende enker, som hadde mistet ikke bare mannen, men også sønnene sine. Og Zoran på 45 år, som overlevde ved å bli liggende hele den skjebnesvangre aprildagen til mørkets frambrudd, i likhaugen. Hans to søstre ble voldtatt og brent levende. Far og mor overlevde heller ikke. Zoran holdt seg for det meste alene på hotellet.

Det var liten tvil om at det var Zanela som alt i alt sto best rustet til den jobben alle hadde foran seg: vitneprov. Etter noen runder med grubling og diskusjon gjorde Senad opp status, og bestemte seg for eksponering. Han ville bivåne Zanelas vitneførsel direkte fra tilskuergalleriet, og ikke i et skjermet rom via TV monitor. Vel vitende om at han da ville befinne seg i samme rom som mange representanter fra motparten. «Dette er vår historie, og vi har ingen ting å skjule.» Zanelas kamuflerte identitet som «vitne H» la de ikke særlig stor vekt på. «Uansett vil ingen ha problemer med å identifisere oss om de ønsker det».

Det faktum at 103 innbyggere i Amichi mistet livet i en massakre om morgenen 16. april 1993, er vanskelig å komme utenom. Også rent juridisk. Forsvarets hovedpoeng var, etter det jeg forsto, at dette var lokale røverbanders verk, og ikke planlagt av de kroatisk militære befalingsmenn på stedet. Det var om denne problemstillingen Zanela hadde opplysninger med relevans. Det at Senad, Zanela og deres barn overlevde skyldtes i første omgang svikt hos dem som hadde nettopp likvideringen av denne familien som oppgave. For disse lokale soldatene kjente familien ganske godt fra før, og trolig var det derfor fingeren på avtrekkeren ikke lystret. I ubesluttomheten ble i stedet familiene plassert i kjelleren i et kroatisk hus. Her ble de værende som fanger i et par dager, inntil de greide å flykte. Dette huset fungerte også som et slags hovedkvarter for de etniske renserne. Zanelas observasjoner herfra bar på en entydig måte preg av at det ikke manglet militær planlegging og kontroll. Og hun hadde også merket seg helt konkret og navngitt hvem disse soldatene så ut til å motta sine ordre fra.

Sannhetens øyeblikk

Mye kan sies om ledende aktor i denne saken mot general Blaskic. Han var såvidt jeg forsto en stjerneadvokat fra USA. Antydningssvis kan jeg bekrefte en viss skepsis til evnen til innlevelse og respekt. Ikke minst fra kronvitnet selv, som hadde hatt timelange samtaler med ham. På meg virket han noe overarbeidet. Men i rettssalen var denne karen i sitt ess. Han bygget opp utspørringen av vitne H på en overbevisende måte. Zanela, som fra naturens side nok er utrustet med mer en vanlig god observasjonsevne, hadde hendelsene «som lagret på filmrull». Utspørringen tok noen timer. Etter å ha vært gjennom nødvendig faktaorientert utspørring fra dagene i kjellerfangenskapet, lot aktor vitne H fortelle mer fritt. Zanela var blitt varm i trøya, og slapp seg løs. Hun fortalte om det mest kritiske øyeblikket, etter noen dager på flukt. Hele familien var nok en gang blitt anholdt og skulle skytes, og kastes i elven bak dem. Hun fortalte om at hun inni seg sa farvel til barna som Senad holdt i hånden, og til barnet hun selv kjente sparke i magen. Hun så en liten fugl på en gren, og ba i tankene denne fuglen fly hjem til foreldrene og fortelle hvordan det var gått med dem. Senad greide å prate dem ut av denne likvideringen også. Men Zanela kom følelsesmessig helt inn i disse opplevelsene, og skrek ut den fortvilelse en mor føler sekundene før hele hennes familie skal utraderes. Hun brakte også hele Krigsforbryterdomstolen med seg dit, til tragediens innerste kjerne. De tre dommerne så ned, men på TV-monitoren ble hoveddommerens tårer likevel tydelige. Simultanoversetteren brøt sammen, og måtte ha avløsning. Den eneste som ganske iskaldt bevarte fatningen, så ut til å være Senad på tilskuerbenken. Han dultet bort i meg og

pekte mot Blaskic. Generalen var blussende rød fra halsen og til isse. Av skam? Zanela hadde i hvert fall formidlet veldig tydelig hvor liten respekt det sto av en militæroperasjon rettet mot likvidering av småbarnsfamilier.

Sannhet og forsoning

Det hadde vært en krevende uke, og det var godt å fly hjem. Zanela var helt utmattet, og fortalte at hun hadde hatt sin tøffeste uke siden selve hendelsene. Senad var nå i posisjon til å tre støttende til. «Dette var eksamen, og jeg tror vi besto veldig bra» var hans analyse. Det er interessant å merke seg at det i tiden etter dette var overraskende lite fokus fra de to på hva som ville bli selve utfallet av rettsaken. For dem var nok spørsmålet om sannheten om Ahmici langt på vei gjort opp, i og med turen til Haag og opplevelsene i rettssalen. Noen få uker senere valgte familien å stå fram med sin historie i lokalavisens julenummer, dog unntatt selve krigsforbryterprosessen. «Jeg kan ikke hate» var overskriften på den artikkelen.

Krigsforbrytersaker må kunne fortjene betegnelsen «juridisk ekstremsport», og er i alle fall tydeligvis enormt tidkrevende. Først i mars 2000, dvs. mer enn to år etter Haag-turen, falt dommen i saken mot general Blaskic. I den til da strengeste dommen ved Tribunalen ble han idømt 45 års fengsel for forbrytelser mot menneskeheten. Zanela har tatt utdanning som legesekretær og Senad har tatt bussertifikat. Han var arbeidsledig i mer enn to år, og taklet det bedre enn de fleste arbeidsledige nordmenn jeg kjenner. Pr. i dag er de begge i jobb. Den eldste datteren, denne fortellingens illustratør, var fem år i 1993. I år gikk hun ut fra ungdomsskolen i Skogdal. På skoletur med «de hvite bussene» dro hun dette siste året til Auchwitz/Birkenau. Dette avstedkom reaksjoner og identifisering, og en personlig preget særøppgave med tittel: «Gjentar historien seg?» Det var sterk lesing.

Skogdalteamet er formelt sett ikke lagt ned. Vi ble et velfungerende team, og vi synes vi fikk gjort en viktig jobb på en anstendig måte. Jeg ble invitert på en enklere bosnisk aften som feiring av dommen for noen år siden. Det skal ikke underslås at vi følte oss som et vinnerlag den kvelden. Ved et senere møte var det igjen behov for bearbeiding og analyse. I sin ankesak fikk general Blaskic sommeren 2004 omgjort dommen på flere punkter, og ble i stedet idømt ni års fengsel. Og derfor satt fri, ettersom han allerede hadde vært fengslet i åtte år. Bakgrunnen for omgjøringen var nytt bevismateriale som var kommet fram etter Franjo Tudjmans død. Ordrene var gått ut direkte fra daværende president Tudjman selv. Det var der hovedansvaret lå. Generalen vendte hjem som en slags nasjonalhelt, og er forespeilet erstatning for tort og svie fra den kroatisk staten. Han har ytret ønske om en reise til Ahmici, «slik at sannheten og

KRIGSFORBRYTER: Den bosnisk-kroatiske generalen Tihomir Blaskic forholdt seg rolig da dommen på 45 års fengsel ble forkynt for ham.

Foto: SCANPIX/REUTT.RS

Dømt til 45 års fengsel

FAKSIMILE FRA DAGBLADET 3.3.2000.

HAAG: I sin strengeste dom til nå dømte FNs krigsforbryterdomstol i går den bosnisk-kroatiske generalen Tihomir Blaskic (39) til 45 års fengsel. Kroatias statsminister mener dommen bør ankkes, mens bosniske muslimer synes dommen er for mild.

Blaskic var den første mistenkte med så høy rang som ble stilt for retten i Haag for forbrytelser begått under borgerkrigen i Bosnia. Han ble dømt for krigsforbrytelser og forbrytelser mot menneskeheten, for å ha godkjent og organisert systematiske angrep på muslimer i Lasva-dalen i det sentrale Bosnia i tidsrommet 1992-1994.

– Dommen er uten tvil meget hard, og jeg tror den må revideres i en ankesak, sa Kroatias sosialdemokratiske statsminister Ivica Racan til kroatiske radio.

Drazen Budisa, leder for det sosialliberale partiet og presidentkandidat ved valget i februar, var enda mer avvisende.

– Jeg har alltid betraktet

Blaskic som en uskyldig mann. Dette er en forferdelig straff, som trekker Haag-domstolens troverdighet i tvil, sa Budisa.

For mild

Bosniske muslimer som overlevde massakrene den kroatiske generalen er dømt for, sier derimot at straffen er for mild.

– Vi er ikke enige i dommen, og blir det aldri, sa Hasreta Ahmic, som mistet ni familiemedlemmer i massakrene i april 1993.

En annen som har vendt tilbake til landsbyen, mener det er vanskelig å si om dommen er streng eller mild.

– Men hvis du tenker på alle drapene som skjedde her, er

det klart at det ikke er mye, sier Hajrudin Pezer, som mistet 20 familiemedlemmer i massakren, blant dem moren og faren sin.

Nøkkelrolle

Retten sa at Blaskic hadde spilt en nøkkelrolle i en av de mest beryktede hendelsene i Lasva-dalen, da bosnisk-kroatiske styrker drepte over 100 landsbyboere i Ahmici i april 1993.

Blaskic kunne ifølge tiltalen ha risikert fengsel på livstid. Han var oberst da forbrytelsen ble begått og ble seinere fremmet til general.

Blaskics kone Ratka brøt sammen og ble båret gråtende ut av rettssalen etter at dommerne hadde forkynt dommen.

Blaskic selv forholdt seg rolig. – Forbrytelsene du begikk, general Tihomir Blaskic, er svært alvorlige. Krigshandlingene – landsbyene som ble lagt i grus, husene og stallene som ble satt i brann og ødelagt, menneskene som ble tvunget til å forlate sine hjem, de tapte og ødelagte livene – er uakseptable, sa rettens formann, Claude Jorda.

Blaskic-dommen er den åttende dommer, som er avsagt i løpet av de sju årene Den internasjonale krigsforbryterdomstolen for det tidligere Jugoslavia (ICTY) har eksistert. Rettsaken tok 25 måneder, og det ble lagt fram mer enn 3000 sider med bevis fra 158 vitner.

(NTB/ATP/REUTERS)

rettferdigheten en gang vil seire». Senad og Zanela ser med stor undring på denne frifinnelsen. De mener det definitivt var flere enn presidenten som hadde ansvaret for 16. april 1993. For Ahmici-ofrene i Skogdal ser dette mer ut som såkalt politikk enn en balansert juridisk beslutning. Uansett, de er enige om at turen til Haag på ingen måte var forgieves likevel. Det hadde vært langt vanskeligere å forholde seg til Tribunalets helomvending hvis de ikke hadde greidd å konfrontere den utfordringen. Og i den prosessen fikk ekte-

paret også på mange måter erstattet tapene de ble påført. Ikke minst tapet av tillit.

Tidligere president Tudjman døde for øvrig som man kanskje vil huske av sykdom 10. desember 1999. Det er forresten årsdagen for FNs menneskerettighetserklæring.

Fortellingen om «Vitne H» er lest og godkjent av Senad og Zanela. Med respekt for de kreftene man her eventuelt legger seg ut med, er fortellingen presentert i anonymisert form.

Tegningene er ved Maria f. –88. Fem år i 1993. Sju år når hun tegnet (–96).

Har du kommentarer, reaksjoner eller spørsmål om artikkelen? Inspirerer den deg til å skrive noe selv? Ansvarlig redaktør for denne artikkelen har vært Ivar Skeie. Kontakt ham på ivskeie@online.no

FOTO: © REGIN HJERTHOLM